https://ejournals.atsu.ge/BLSS/eJournal/Papers/KhurtsilavaRobizoni.pdf

ხელშეკრულების შესრულების გართულება კოვიდ-19-ის პანდემიის დროს

ხურცილავა რობიზონ *- ასოცირებული პროფესორი, სამართლის დეპარტამენტი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ქუთაისი, საქართველო*

სანებლიძე მარიამ *- მაგისტრანტი; დოქტორანტი, სამართლის პროგრამა, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი; კავკასიის უნივერსიტეტი, ქუთაისი, საქართველო*

Complicating Contract Performance During the Covid-19 Pandemic

Khurtsilava Robizon *- Associate Professor, Department of Law, Akaki Tsereteli State University, Kutaisi, Georgia*

Saneblidze Mariam *- Master; PhD Student, Program of Law, Akaki Tsereteli State University; Caucasus University, Kutaisi, Georgia*

Abstract

The new realities require a revitalisation of the legal system to overcome the effects of the Covid-19 pandemic. The current health crisis is, at the same time, a challenge not only for public authorities, but also for the scientific community and legal practitioners, concerned with finding viable solutions for the adaptation of legal institutions. For the legal system, the contract is an essential factor from a theoretical and practical point of view, an indispensable element for the sphere of private law; it is an essential piece of evidence that lawyers will support in the face of new challenges posed by the current pandemic context. In this article we have in view an objective analysis of the contractual contingency, We intend to present a brief retrospective on the theory of unpredictabiliy and will discuss the regulation found in national law, as well as the existence of this institution in comparative law.

In a dynamic social and economic context, it is essential to clarify the relationship between the binding force of contracts and the possibility of invoking unpredictabiliy, in situations where certain changes affecting the contractual balance occur in the performance of obligations. At the same time, as a case study, we will try to answer the question whether this institution finds its applicability in the most debated issue at legal, national and international level in the current period, namely the effects on contractual relations. In the sphere of performance of contractual relations, in progress at the time of the pandemic, a multitude of controversies have been created, regarding the possibility of invoking, as the case may be, force majeure, fortuitous event or unpredictability and in this article we will highlight to what extent the parties have these remedies at hand.

The main purpose of the research is to study whether the pandemic is a force majeure environment and whether it can be a legal basis for the non-timely fulfillment of the obligation provided for in the agreement. Also emphasize the possibility of using the doctrine of frustration. During the research, several methods were used: the method of comparative legal research, which allowed us to better present systemic similarities and differences on the example of several countries.

In the study, the method of analysis and synthesis was used, with reference to which the pandemic was evaluated according to its characteristics, whether it was a force majeure circumstance or not. The research also uses the method of logical analysis, which is based on the analysis of the conclusions obtained through the methods mentioned above.

Keywords: Covid-19, Non-performance of the contract

აბსტრაქტი

ახალი რეალობა მოითხოვს სამართლებრივი სისტემის გამოცოცხლებას Covid-19-ის პანდემიის შედეგების დასაძლევად. მიმდინარე ჯანდაცვის კრიზისი, ამავე დროს, გამოწვევაა არა მხოლოდ საჯარო ხელისუფლებისთვის, არამედ სამეცნიერო საზოგადოებისა და იურიდიული პრაქტიკოსებისთვისაც, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან იპოვონ ეფექტური გადაწყვეტილებები იურიდიული ინსტიტუტების ადაპტაციისთვის. სამართლებრივი სისტემისთვის ხელშეკრულება არის თეორიული და პრაქტიკული თვალსაზრისით არსებითი ფაქტორი, კერძო სამართლის სფეროსთვის შეუცვლელი ელემენტი. ეს არის არსებითი მტკიცებულება, რომელსაც იურისტები მხარს დაუჭერენ პანდემიის მიმდინარე კონტექსტში წამოჭრილი ახალი გამოწვევების ფონზე. ამ სტატიაში ჩვენ განვიხილავთ სახელშეკრულებო გაუთვალისწინებლობის ობიექტურ ანალიზს, ვაპირებთ წარმოვადგინოთ მოკლე რეტროსპექტივა არაპროგნოზირებადობის თეორიაზე და განვიხილავთ

არსებულ რეგულაციას, ასევე ამ ინსტიტუტის არსებობას შედარებით სამართალში. დინამიურ სოციალურ და ეკონომიკურ კონტექსტში აუცილებელია გარკვევა ხელშეკრულებების სავალდებულო ძალასა და არაპროგნოზირებადობის გამოყენების შესაძლებლობას შორის, სიტუაციებში, როდესაც ხდება გარკვეული ცვლილებები, რომლებიც გავლენას ახდენს სახელშეკრულებო ბალანსზე ვალდებულებების შესრულებაში.

ამავდროულად, როგორც შემთხვევის შესწავლა, ჩვენ შევეცდებით ვუპასუხოთ კითხვას, პოულობს თუ არა ეს ინსტიტუტი თავის გამოყენებადობას მიმდინარე პერიოდში იურიდიულ, ეროვნულ და საერთაშორისო დონეზე ყველაზე განხილულ საკითხში, კერძოდ, სახელშეკრულებო ურთიერთობებზე წარმოქმნილ ეფექტებს. პანდემიის დროს მიმდინარე სახელშეკრულებო ურთიერთობების შესრულების სფეროში შეიქმნა უამრავი წინააღმდეგობა, ფორსმაჟორის, შემთხვევითი მოვლენის ან არაპროგნოზირებადობის გამოყენების შესაძლებლობასთან დაკავშირებით და ამ სტატიაში ჩვენ განვიხილავთ რამდენად ხელთ აქვთ მხარეებს ეს საშუალებები.

კვლევის ძირითადი მიზანია შეისწავლოს არის თუ არა პანდემია ფორს-მაჟორი და შეიძლება თუ არა იყოს ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალდებულების არასათანადოდ შესრულების სამართლებრივი საფუძველი.

კვლევის დროს გამოყენებულია რამდენიმე მეთოდი: შედარებით სამართლებრივი კვლევის მეთოდი, რომელმაც საშუალება მოგვცა უკეთ წარმოჩენილიყო სისტემური მსგავსებები და განსხვავებები რამდენიმე ქვეყნის მაგალითზე. კვლევაში აგრეთვე გამოყენებულია ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, რომლის მიხევითაც პანდემია შეფასდა თავისი ნიშან-თვისებების მიხედვით, წარმოადგენდა თუ არა ფორს-მაჟორულ გარემოებას. კვლევაში აგრეთვე გამოყენებულია ლოგიკური ანალიზის მეთოდი, რომელიც ეფუძნება ზემოთ აღნიშნული მეთოდების საშუალებით მიღებული დასკვნების ანალიზს.

საკვანძო სიტყვები: ხელშეკრულების შეუსრულებლობა, კოვიდ-19-ის პანდემია.

1. კოვიდ-19-ის პანდემია, როგორც ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულების შეუსრულებლობის კანონიერი საფუძველი

კორონა ვირუსის პანდემიამ შორსმიმავალი გავლენა მოახდინა სახელშეკრულებო ურთიერთობებზე მთელ მსოფლიოში. საკონტრაქტო სამართლის სფეროში, პანდემიამ და მის წინააღმდეგ საბრძოლველად სხვადასხვა ქვეყნის მთავრობების მიერ გატარებულმა ზომებმა გამოიწვია სახელშეკრულებო ვალდებულებების შეუსრულებლობა ან არასათანადო შესრულება. ხელშეკრულების მხარეები მათ მიერ ნაკისრი ვალდებულებების შეუსრულებლობის გამართლების მიზნით უმეტეს შემთხვევაში ეყრდნობიან პანდემიას, როგორც ფორს-მაჟორულ გარემოებას და მის თანმდევ შედეგებს, როგორც ხელშეკრულების მხარეებისათვის ვალდებულების შესრულების ხელისშემშლელ ფაქტორებს. იმისათვის, რომ პანდემია მოიაზრებოდეს ვალდებულებისგან სრულად ან დროებით განმათავისუფლებელ მოვლენად, საჭიროა რამდენიმე გარემოება კუმულაციურად იყოს სახეზე, უპირველეს ყოვლისა პანდემია უნდა კვალიფიცირდებოდეს ფორს-მაჟორულ გარემოებად, აგრეთვე ხელშეკრულება უნდა განსაზღვრავდეს ფორს-მაჟორულ პუნქტს და რაც მთავარია ფორსმაჟორული პუნქტის გამოსაყენებლად აუცილებელია არსებობდეს მიზეზობრივი კავშირი, რომლის შესაბამისადაც კოვიდ-19 პანდემიას უნდა ჰქონდეს რეალური და პირდაპირი გავლენა მხარის უნარზე, შეასრულოს თავისი სახელშეკრულებო ვალდებულებები.

ფორს-მაჟორული ცნება პირველად საფრანგეთის სამართლის სისტემაში ჩამოყალიბდა. ფორს-მაჯორი ფრანგული ტერმინია და სიტყვასიტყვით ნიშნავს "უმაღლეს ძალას".1 ეს არის გარემოება,

[1] დაუძლეველი ძალა, მოვლენა, რომელიც ხელშეკრულების (კონტრაქტის) ვადის გადატანის (გაგრძელების) შესაძლებლობას იძლევა, ან საერთოდ ათავისუფლებს მხარეებს გარიგებით ნაკისრი პასუხისმგებლობისა და

რომლის თავიდან აცილება შეუძლებელია და რომელიც ხელშეკრულების (კონტრაქტის) ვადის გადატანის (გაგრძელების) შესაძლებლობას იძლევა, ან საერთოდ ათავისუფლებს მხარეებს გარიგებით ნაკისრი პასუხისმგებლობისა და ვალდებულებისგან.2 მარტივად რომ ვთქვათ, ფორს-მაჟორი არის სიტუაცია, როდესაც ხელშეკრულების ვალდებულებები არ არის შესრულებული მხარეების მიერ იმის გამო, რომ მხარეები აწყდებიან ისეთ დაბრკოლებებს, რომლებიც მათ კონ-ტროლს არ ექვემდებარებიან და რომლებიც ხელს უშლით ხელშეკრულების პირობების შესრულე-ბაში.3 საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის 1218-ე მუხლის, თანახმად, იმისათვის, რომ მოვლენა კვალიფიცირდეს ფორს-მაჟორად, სამი კუმულაციური კრიტერიუმი უნდა დაკმაყოფილდეს: მოვ-ლენა უნდა იყოს მხარის კონტროლის მიღმა, არ უნდა იყოს გონივრულად განჭვრეტადი ხელშეკ-რულების დადების დროს და ხელს უნდა უშლიდეს მხარის მიერ ვალდებულების შესრულებას.4 კოვიდ-19 თავისი არსიდან გამომდინარე არის ვირუსი ადამიანის ჯანმრთელობისა და სიცოცხლის წინააღმდეგ, რომელიც სწრაფი გავრცელებისა და სხვა ნიშან-თვისებების გათვალისწინებით კონტროლისა და რისკის სფეროს მიღმა წარმოიშვა, შესაბამისად, პირველი კრიტერიუმი, რომ პან-დემია კვალიფიცირდეს ფორს-მაჟორულ გარემოებად სახეზეა.

რაც შეეხება განჭვრეტადობის კრიტერიუმს, პანდემიის გავრცელების შესახებ მრავალი კვლევა და ექსპერტის პროგნოზი ჩატარდა, მაგრამ მათზე დაყრდნობით არ შეიძლება ითქვას, რომ კოვიდ-19-ის პანდემია მისი შედეგების მიხედვით განჭვრეტადი იყო. ერთადერთი ღია საკითხია, რა მომენტიდან უნდა ჩაითვალოს პანდემია მოვლენად, რომლის გავლენაც შეიძლებოდა ყოფილიყო პროგნოზირებადი. ერთი მოსაზრებაა, რომ ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ კოვიდ-19 პანდემიის გამოცხადების შემდეგ დადებული ყველა შეთანხმებისთვის (2020 წლის 11 მარტი), პანდემია და მთავრობის ზომები, რომლებიც შემოღებულ იქნა, არ შეიძლება წარმოადგენდეს ფორ-სმაჟორს, რადგან ისინი განჭვრეტადი გახდა. მეორე მოსაზრება არის ის, რომ მიუხედავად იმისა, რომ პანდემიის ოფიციალური გამოცხადება მოხდა მხოლოდ 2020 წლის 11 მარტს, ევროპაში პანდემია და სამთავრობო ზომები იყო არაპროგნოზირებადი მხოლოდ 2020 წლის თებერვლამდე დადებული კონტრაქტებისთვის და ვირუსის გადაცემის სიჩქარისა და მისი შედეგების გათვა-ლისწინებით, ისინი პროგნოზირებადი გახდა 2020 წლის თებერვლიდან დადებული ხელშეკრულე-ბებისთვის.5 ასეთ შემთხვევაში პრაქტიკოსები ხაზს უსვამენ თითოეული შემთხვევის გარემოე-ბების შეფასების ინდივიდუალიზაციას, ანუ თითოეულ შემთხვევაში ინდივიდუალური და შე-

---

ვალდებულებისგან. მხარეების ინტერესებიდან გამომდინარე ხელშეკრულებით შეიძლება განისაზღვროს ფორს-მაჟორის პირობები. თუ ხელშეკრულებაში მის შესახებ არაფერია ნათქვამი, მაშინ მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული მსოფლიო საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობების პრაქტიკიდან გამომდინარე პირობები (სტიქიური მოვლენები, გაფიცვები, ომები და ა.შ.). ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ ვადებზე ფორს-მაჟორის მოქმედების ვადის გადამეტების შემთხვევაში მხარეებს ეძლევათ უფლება უარი თქვან ცალმხრივად მის შესრულებაზე, ისე, რომ მასზე პარტნიორის ან სხვა რომელიმე მხარის (მესამე პირის) მიერ პრეტენზიის წაყენება არ მოხდება.

[2] თბილისის სააპელაციო სასამართლოს 2015 წლის 30 ოქტომბრის გადაწყვეტილება საქმეზე N2ბ/7137-14.

[3] Yas N., Effects of Covid-19 Pandemic on Contractual Relations, Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, N3, 2021, 24.

[4] იხ. French Civil code. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/ (უკანასკნელად გადამოწმდა: 19,09,2022წ).

[5] Miskovic M., Impact of the COVID-19 Pandemic on the Performance of Contractual Obligations, Particularly in Credit Agreements, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.sylff.org/news_voices/29147/ (უკანასკნელად გადამოწმდა: 19,09,2022წ).

საძლოა განსხვავებული გადაწყვეტილების მიღების მნიშვნელობას. შესაბამისად, არ შეიძლება ერთმნიშნელოვნად ითქვას, რა შემთხვევაში და რა დროიდან გახდა კოვიდ-19-ის პანდემია და მის წინააღმდეგ საბრძოლველად შემოღებული ღონისძიებები განჭვრეტადი, აღნიშნულიდან გამომდინარე ფორს-მაჟორულ მოვლენად პანდემიის კვალიფიკაციისათვის მეორე კრიტერიუმის არსებობა შეფასებას საჭიროებს, ყოველი კონკრეტული ქვეყნისა და ხელშეკრულებისათვის.

ფორს-მაჟორულ მოვლენად კვალიფიკაციისათვის მესამე კრიტერიუმი მხარის მიერ ვალდებულების შესრულების ხელშეშლაა. რაც იმას ნიშნავს, რომ კონკრეტული გარემოებების შეფასებისას მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული, არის თუ არა სახელშეკრულებო ვალდებულებების შეუსრულებლობა ან არასათანადო შესრულება განპირობებული მთავრობების მიერ დაწესებული ზომებითა და შეზღუდვებით.6 ამ მხრივ საინტერესოა საფრანგეთის სასამართლოების მიერ დამკვიდრებული პრაქტიკა, როდესაც რამდენიმე წარსული გადაწყვეტილებით ეპიდემია გამოცხადდა ფორს-მაჟორულ მოვლენად. მაგალითად: 2006 წლის 29 ივნისით დათარიღებულ გადაწყვეტილებაში პარიზის სააპელაციო სასამართლომ უარყო მოთხოვნა ტაილანდში მოგზაურობის ხარჯების ანაზღაურების შესახებ, რომელიც მოსარჩელეებმა გააუქმეს 2003 წლის SARS-ის ეპიდემიის გამო. სასამართლომ აღნიშნა, რომ დაგეგმილი მოგზაურობის თარიღისთვის, ტაილანდში SARS-ის არცერთი შემთხვევა არ დაფიქსირებულა და მოგზაურობა მხოლოდ ჰონგ-კონგსა და ჩინეთში იყო აკრძალული იყო, გარდა ამისა, ტაილანდის ხელისუფლების მიერ განხორციელებული ზომები (სამედიცინო კონტროლი ტერიტორიაზე შესვლისას და ნიღბის ტარება მომდევნო ორი კვირის განმავლობაში), შეფასების თვალსაზრისით იყო მხოლოდ არასასიამოვნო და არასაკმარისი იმისათვის, რომ დაკვალიფიცირებულიყო ფორსმაჟორულ მოვლენად.7

მსგავს სიტუაციაში დაგეგმილი მოგზაურობის გაუქმებასთან დაკავშირებით, ნანსის სააპელაციო სასამართლომ, 2010 წლის 22 ნოემბრის გადაწყვეტილებით, დაადგინა, რომ 2007 წლის დენგეს ცხელების ეპიდემია მარტინიკაში არ იყო ფორსმაჟორული მოვლენა, რადგან ის არ იყო გაუთვალისწინებელი, ვინაიდან ამ ტიპის ეპიდემია ცნობილია, როგორც განმეორებადი ფენომენი, რომელიც გავლენას ახდენს რეგიონზე, სასამართლო ამტკიცებდა, რომ მას შემდეგ, რაც დენგეს ცხელება აწუხებს მოსახლეობის მხოლოდ 5%-ს, შესაძლებელი იყო კოღოს ნაკბენისგან დამცავი ზომების მიღება და დაავადების სიმპტომები, როგორიცაა მაღალი სიცხე და თავის ტკივილი და დაღლილობა, უმეტეს შემთხვევაში არ იწვევდა რაიმე გართულებას, შესაბამისად აღნიშნული ვერ ჩაითვლებოდა ხელის შემშლელ გარემოებად.8

სასტუმროს ჯავშნის გაუქმების საქმეში, ბას-ტერეს სააპელაციო სასამართლომ, 2018 წლის 17 დეკემბრის გადაწყვეტილებით, ანალოგიურად უარყო პრეტენზია, რომ ჩიკუნგუნიას ეპიდემია სენტ-ბართელემში ფორს-მაჟორს უტოლდებოდა. სასამართლომ განსაკუთრებით ხაზგასმით აღნიშნა, რომ მოვლენამ ხელი არ შეუშალა ხელშეკრულების შესრულებას, ვინაიდან, ავადმყოფობა

---

[6] Miskovic M., Impact of the COVID-19 Pandemic on the Performance of Contractual Obligations, Particularly in Credit Agreements, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.sylff.org/news_voices/29147/ (უკანასკნელად გადამოწმდა: 19,09,2022წ).

[7] პარიზის სააპელაციო სასამართლოს 2006 წლის 29 ივნისის გადაწყვეტილება N04/09052. ხელმისაწვდომია აქ:https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=CA_PARIS_2006-06-29_0409052&FromId=AJDI_CHRON_2020_0473#entete (უკანასკნელად გადამოწმდა 22.09.2022წ).

[8] ნანსის სააპელაციო სასამართლოს 2010 წლის 22 ნოემბრის გადაწყვეტილება N09/00003. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.argusdelassurance.com/juriscope/force-majeure-et-epidemie-que-dit-la-jurisprudence-tribune.162496 (უკანასკნელად გადამოწმდა: 22.09.2022წ.).

ზოგადად დაძლევადია ტკივილგამაყუჩებლებით (მოსარჩელეები არ აცხადებდნენ, რომ მათ ჰქონდათ რაიმე განსაკუთრებული სამედიცინო მდგომარეობა).9

ფრანგული სასამართლოების მიერ ფორს-მაჟორული დებულებების ინტერპრეტაცია და გამოყენება ხდება ინდივიდუალურად და დიდწილად დამოკიდებულია განსახილველი სახელშეკრულებო მუხლის ფორმულირებაზე და საქმის კონკრეტულ ფაქტებზე. ამგვარად, უნდა აღინიშნოს, რომ საფრანგეთის კანონმდებლობის თანახმად, მხარეებს, რომლებიც ქმნიან ფორსმაჟორულ პუნქტს, შეუძლიათ გადაუხვიონ 1218-ე მუხლის ნორმატიულ განმარტებას. მაგალითად, განჭვრეტადობის არარსებობის მოთხოვნაზე უარის თქმაზე თანხმობით, ფორს-მაჟორულ მოვლენათა სიაში შეტანილი გარემოება ავტომატურად ჩაითვლება ფორსმაჟორულ მოვლენებად, მიუხედავად იმისა, აკმაყოფილებს თუ არა 1218-ე მუხლის კრიტერიუმებს.10

ფრანგული სამართლისგან განსხვავებით, გამოკვეთილი ტერმინი ფორსმაჟორი ("höhere Gewalt") იშვიათად გამოიყენება გერმანიის ნორმატიულ სამართალში. ფორსმაჟორული მოვლენების ყველაზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა უფლებებსა და მოვალეობებზე განისაზღვრება გერმანული სამართლის ზოგადი პრინციპებით, როგორიცაა შეუძლებლობა, ხელშეკრულების საფუძვლად მყოფი გარემოებების მნიშვნელოვანი ცვლილება და ბრალი. ყველაზე რელევანტური დებულება, რომელიც პირდაპირ ეხება ფორსმაჟორს, არის გერმანიის სამოქალაქო კოდექსის 206-ე მუხლი.11 ამ დებულების თანახმად, ხანდაზმულობის ვადა ჩერდება მანამ, სანამ მხარეს უფლება არ აქვს განაცხადოს თავისი მოთხოვნები ხანდაზმულობის ვადის ბოლო ექვსი თვის განმავლობაში. ამ დებულების მიხედვით ფორს-მაჟორი ნიშნავს მოვლენებს, რომელთა თავიდან აცილება არ შეიძლებოდა მაქსიმალური სიფრთხილითაც კი, რაც გონივრულად მოსალოდნელი იყო. შედეგად, ბარიერი მაღალია და მხარის ნებისმიერი დაუდევრობა გამორიცხავს მის გამოყენებას. ფორს-მაჟორის გამო ხანდაზმულობის ვადების შეჩერება ზოგადად მიღებულია, თუ მართლმსაჯულების განხორციელება შეჩერებულია, იქნება ეს ომის, სტიქიური უბედურებების თუ პანდემიის გამო. გერმანული კანონმდებლობა გვთავაზობს რამდენიმე ინსტრუმენტს ფორსმაჟორული მოვლენების ზეგავლენის მოსაგვარებლად ხელშეკრულების შესრულებაზე. თუმცა, არ არსებობს სასამართლო სამართალი, რომელიც ცალსახად გამოიყენებს სახელშეკრულებო სამართლის ამ ზოგად პრინციპებს ეპიდემიებზე.

ქართულ სამართლებრივ რეალობაში ფორს-მაჟორული მდგომარეობა აღქმულია, როგორც დაუძლეველი ძალა, რომლის შეფასების დროს მნიშვნელობა ენიჭება კონკრეტული სამართლებრივი ურთიერთობას, თუ რამდენად შეუძლებელი იყო მხარის ნებისაგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო დაუძლეველი ძალის გამომწვევი მიზეზების თავიდან აცილება. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 361-ე მუხლის მე-2 ნაწილის შესაბამისად, დაუძლეველი ძალის არსებობის ფაქტი გამორიცხავს ვალდებულების ჯეროვნად, კეთილსინდისიერად, დათქმულ დროსა და

---

[9] ბას-ტერეს სააპელაციო სასამართლოს 2018 წლის 17 დეკემბრის გადაწყვეტილება N17/00739. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.doctrine.fr/d/CA/Basse-Terre/2018/C7C3F833356E1904494E4 (უკანასკნელად გადამოწმდა: 22.09.2022წ).

[10] Ziade R., Cavicchioli C., Covid-19: Impact on commercial contracts – France, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.linklaters.com/en/insights/publications/2020/march/novel-coronavirus-commercial-contracts/novel-coronavirus-impact-on-commercial-contracts/france (უკანასკნელად გადამოწმდა: 23,09,2022წ).

[11] იხ. German civil code. ხელმიაწვდომია: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ (უკანასკნელად გადამოწმდა:23,09,2022წ).

ადგილას შესრულების შესაძლებლობას.12 თუმცა დაუძლეველი ძალა, როგორც მხარის კონტროლის მიღმა არსებული მოვლენა, რომელიც იწვევს ხელშეკრლებით გათვალისწინებული ვალდებულების შეუსრულებლობას ან არასათანადოდ შესრულებას, არმიუთითებს მხარის არაკეთილსინდისიერებაზე, ასეთ დროს მართალია ვალდებულება არ სრულდება დათქმულ დროსა და ადგილას, მაგრამ შესაბამისი საფუძველი ამართლებს შეუსრულებლობას.

2. პანდემია, როგორც ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ფორს-მაჟორული მოვლენა

ფორს-მაჟორული ნორმის კრიტერიუმების დაკმაყოფილება თავისთავად არ გულისხმობს ხელშეკრულების მხარეების ვალდებულების შესრულებისგან დროებით ან სრულად გათავისუფლებას. საკითხი, როგორიცაა ეპიდემია ან გლობალური პანდემია, კვალიფიცირდება თუ არა ფორს-მაჟორად, აგრეთვე დამოკიდებულია ხელშეკრულებაში გათვალისწინებული ფორს-მაჟორული პუნქტის ფორმულირებაზე. ხელშეკრულებაში ფორსმაჟორული პუნქტის სწორად განსაზღვრას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქმედითობის თვალსაზრისით.13 ხელშეკრულება უნდა მოიცავდეს ფორსმაჟორულ პუნქტს, რომელიც ითვალისწინებს რაიმე სახის საზეადამხედველო მოვლენას მხარეთა კონტროლის მიღმა, რამაც შეიძლება გავლენა მოახდინოს ხელშეკრულების შესრულებაზე და უზრუნველყოს გათავისუფლება ზოგიერთი ან ყველა ვალდებულების შესრულებისგან. თუ ხელშეკრულება მოიცავს ფორსმაჟორული მოვლენების სასრულ ჩამონათვალს, კოვიდ-19 უნდა შეესაბამებოდეს ამ სიის საზღვრებს, ხოლო თუ ჩამონათვალი არ არის შეზღუდული, ეპიდემია შეიძლება იყოს დაფარული უფრო ღია, ყველასთვის დამახასიათებელი ენით, როგორიცაა: "სხვა (მსგავსი) მოვლენები ზემოქმედების ქვეშ მყოფი მხარის (გონივრული) კონტროლის მიღმა" ან აღნიშნული ფორმულირების მსგვასად. მაგალითად, კოვიდ-19-ის გავრცელება, მიუხედავად იმისა, რომ ის შეიძლება მოხვდეს „პანდემიის“ ტერმინში, შეფერხების გამომწვევი მიზეზი, სავარაუდოდ, უფრო კონკრეტული იქნება, მაგალითად: თანამშრომლებისთვის მოგზაურობის აკრძალვა, სავალდებულო საკარანტინო ზომები, საჯარო სერვისების, ბირჟებისა და ფულის ბაზრების დახურვა და ა.შ. ყოვლისმომცველ ფორსმაჟორულ პუნქტში შეიძლება ჩამოთვლილი იყოს რამდენიმე ასეთი მოვლენა, რაც ზემოქმედების ქვეშ მყოფ მხარეს აძლევს არგუმენტების არსენალს შესასწავლად. მეორე მხრივ, თუ პუნქტი შედგენილია უფრო ზოგადი წესით, მასში შეიძლება არ იყოს ჩამოთვლილი რომელიმე ამ მოვლენიდან კონკრეტულად, მაგრამ შეიცავდეს ფართო, ზოგად ცნებას, რაც ზემოთ უკვე აღინიშნა.14 ამ ბუნების ყოვლისმომცველი ენა შეიძლება მაინც იყოს ეფექტური, მაგრამ ეს იწვევს მნიშვნელოვნად მეტ გაურკვევლობას და სასამართლო დავის რისკს ორივე მხარისთვის.

ნიუ-იორკის საკანონმდებლო კანონი კონტრაქტების შესახებ არ შეიცავს რაიმე დებულებას, რომელიც ეხება ფორსმაჟორს. ფორსმაჟორული დებულებები არის სახელშეკრულებო დებუ-

---

[12] იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი. ხელმისაწვდომია აქ: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/31702?publication=118 (უკანასკნელად გადამოწმდა: 23,09,2022წ).

[13] Amery and Ross, Contract Performance or Excuse During the COVID-19 Pandemic, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.bressler.com/news-contract-performance-or-excuse-during-the-covid-19-pandemic (უკანასკნელად გადამოწმდა: 23,09,2022წ).

[14] Chung e., Conway R., Lacey S., Dimoulis Ch., Ng H., Covid-19: Impact on commercial contracts – Common Law , 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.linklaters.com/en/insights/publications/2020/march/novel-coronavirus-commercial-contracts/novel-coronavirus-impact-on-commercial-contracts/common-law (უკანასკნელად გადამოწმდა:23,09,2022წ).

ლებები, რომლებმაც შეიძლება გაამართლონ მხარის შეუსრულებლობა, როდესაც მხარეთა კონ-ტროლის მიღმა გარემოებები ხელს უშლის შესრულებას. ნიუ-იორკის სასამართლოებმა მიიჩნიეს, რომ ფორსმაჟორული დებულებები ვიწრო ინტერპრეტაციით უნდა იქნეს მიღებული და რომ მხა-რის მიერ ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალდებულების შეუსრულებლობა ჩვეულებრივ იქნება გამართლებული მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოვლენა, რომელიც ხელს უშლის შესრუ-ლებას, პირდაპირ არის აღნიშნული ფორსმაჟორულ პუნქტში. სასამართლოებმა ასევე დაადგინეს, რომ ფორსმაჟორული დებულებები უნდა იქნას განმარტებული მათი მიზნის გათვალისწინებით, რაც არის ზიანის შეზღუდვა, როდესაც მხარეთა გონივრული მოლოდინები ხელშეკრულებით დაირღვა მათი კონტროლის მიღმა გარემოებებით.15

თუ ხელშეკრულების დადების შემდეგ წარმოიშვა მოვლენა, რის გამოც ვალდებულება ვერ შესრულდება, ვალდებულებაც და შესაბამისად ხელშეკრულებაც წყდება. იმ შემთხვევაში, თუ ხელ-შეკრულების ნაწილი ვერ შესრულდება, ვალდებულება წყდება მხოლოდ ამ ნაწილთან დაკავ-შირებით, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მეორე მხარეს აქვს ხელშეკრულებიდან გასვლის უფლება.16 თუ ვალდებულების შესრულება მხოლოდ გართულდებოდა, მაშინ ის არ წყდება. ზოგადად, პანდე-მია განიხილება მხოლოდ დროებით დაბრკოლებად, რის შემდეგაც შესაძლებელია ვალდებულების შესრულება. ამრიგად, პანდემიის პირობებში, ვალდებულების შეწყვეტა ძირითადად დროებით ხელშეკრულებებს ეხება.

უცხოურ სუბიექტთან სახელშეკრულებო ურთიერთობის შემთხვევაში ასევე გამოიყენება გაეროს კონვენციის დებულებები საქონლის საერთაშორისო ყიდვა-გაყიდვის შესახებ, ე.წ. ვენის კონვენციის (შემდგომში „CISG“). ეს კონტრაქტები ექვემდებარება CISG-ის წესებს, თუ სხვა რამ არ არის შეთანხმებული. კონვენცია ასევე არეგულირებს, მაგალითად, ფორს-მაჟორის ხანგრძლივობას, კონტრაქტის მხარის ვალდებულებას, აცნობოს თავის კოლეგას ფორსმაჟორის დადგომის შესახებ. Covid-19-ის პანდემიის შემთხვევაში გამოიყენება CISG-ის 79-ე მუხლის დებულებები.17 ამ დე-ბულებების თანახმად, ხელშეკრულების მხარე არ არის პასუხისმგებელი თავისი ვალდებულებების შეუსრულებლობაზე, თუ დაამტკიცებს, რომ შეუსრულებლობა გამოწვეული იყო დაბრკოლებით, რომელიც არ იყო დამოკიდებული მათ ნებაზე და რომელიც არ შეიძლებოდა გონივრულად მოელოდეს მხარის მიერ იმ მომენტში. ხელშეკრულება დაიდო. მიუხედავად იმისა, რომ დაბრკო-ლებით დაზარალებული მხარე არ არის პასუხისმგებელი ზიანისთვის, ეს მხარე არღვევს ხელშეკ-რულებას და, შესაბამისად, უნდა გაითვალისწინოს ყველა თანმდევი შედეგი, როგორიცაა მეორე მხარის მიერ ხელშეკრულებიდან გასვლის შესაძლებლობა ან ვალდებულება-გადაიხადოს სახელ-შეკრულებო ჯარიმა.18 საბოლოო ჯამში, ფორსმაჟორული პუნქტის ინტერპრეტაციასთან დაკავში-რებული კითხვები დამოკიდებული იქნება კონკრეტულ სახელშეკრულებო ენაზე და ფუძემდებ-ლურ ფაქტებსა და გარემოებებზე.

---

[15] Yas N., Effects of Covid-19 Pandemic on Contractual Relations, Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, N3, 2021, 25.

[16] იქვე, 26.

[17] იხ. საქონლის საერთაშორისო ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებათა შესახებ გაეროს კონვენცია. ხელმისაწვდომია აქ: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4992306?publication=0 (უკანასკნელად გადამოწმდა: 22,09,2022წ.)

[18] Straka P., Simo P., IMPACT OF COVID-19 ON CONTRACTUAL RELATIONSHIPS, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://cms.law/en/svk/news-information/impact-of-covid-19-on-contractual-relationships (უკანასკნელად გადამოწმდა: 24,09,2022წ).

და ბოლოს, მხარე, რომელიც ცდილობს დაეყრდნოს ფორსმაჟორს, უნდა განიხილოს ხელშეკრულებით გათვალისწინებული პროცედურა და დაიცვას იგი. მაგალითად, კონტრაქტების უმეტესობა ითვალისწინებს, რომ მხარემ, რომელიც ეყრდნობა ფორსმაჟორს, უნდა გააფრთხილოს გარკვეული პერიოდის განმავლობაში მეორე მხარე და რეგულარულად განაახლოს ფორსმაჟორული მოვლენის შედეგების შესამცირებლად გადადგმული ნაბიჯები. ვინაიდან, შეტყობინების წარუმატებლობა ხელს უშლის მხარეს შემდგომში დაეყრდნოს ფორსმაჟორს.19 სამართლიანად შეიძლება ითქვას, რომ კოვიდ-19 და პანდემია ის გარემოებებია, რომლებიც მხარის კონტროლს არ ექვემდებარება, მხარემ ასევე უნდა აჩვენოს, რომ არ არსებობდა ისეთი გონივრული ნაბიჯების გადადგმის შესაძელობლობა, რომელსაც შეეძლო შეემსუბუქებინა ფორსმაჟორული მოვლენა ან მისი შედეგები.

3. მიზნის „იმედგაცრუების დოქტრინის" გამოყენების შესაძლობლობა პანდემიის პირობებში

ხელშემკვრელი მხარეები ასევე იყენებენ მიზნის იმედგაცრუების დოქტრინას, რათა შეწყვიტონ თავიანთი კონტრაქტის ვალდებულებები კოროვირუსული პანდემიის დროს. მიზნის იმედგაცრუება „ხდება მაშინ, როდესაც მოულოდნელი გარემოებები ძირს უთხრის ხელშეკრულების მიზანს", რითაც ხელშეკრულების შესრულებას უსარგებლოს ხდის ერთ-ერთი ხელშემკვრელი მხარისთვის. ბევრი აქტუალური არგუმენტი, ამტკიცებს, თუ როგორ არღვევს კორონავირუსი ხელშემკვრელი მხარის მიზანს კონტრაქტის დადების შესახებ, შესაბამისად, ხელშემკვრელი მხარე უნდა გათავისუფლდეს მისი სახელშეკრულებო ვალდებულებებისგან და ხელშეკრულება გამოცხადდეს ბათილად.20

მართლაც, გლობალურ ეკონომიკაზე პანდემიის გავლენის გამო, შესაძლოა არსებობდეს იმედგაცრუების დოქტრინის გამოყენების შესაძლებლობა ხშირ შემთხვევაში, შესაბამისი გარიგების გარემოებებიდან გამომდინარე. თუმცა, მხარეებს უნდა შეეძლოთ დაამტკიცონ, რომ კოვიდ-19 პანდემიის შედეგად შეუძლებელი გახდა ხელშეკრულების შესრულება. ამრიგად, კოვიდ-19-ის პანდემიის კონტექსტში, მხარე, რომელიც ეყრდნობა იმედგაცრუების დოქტრინას, ეკისრება ტვირთი, დაამტკიცოს პანდემიის შედეგად ნაკისრი ვალდებულებების შეუძლებლობა. მაშინ როცა ფორსმაჟორული დებულებები, როგორც წესი, დროებით აჩერებენ ხელშეკრულებას ან ითვალისწინებენ პუნქტის კონკრეტულ შედეგებს, იმედგაცრუება წყვეტს ხელშეკრულებას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ყველა მიმდინარე და პერსპექტიული უფლება და ვალდებულება უქმდება. ასე რომ, არსებითად, იმედგაცრუების გამოყენებისა და დამტკიცების შემდეგ, კონტრაქტი დაუყოვნებლივ სრულდება და მხარეები თავისუფლდებიან ხელშეკრულებით

---

[19]Seun-Oguntuga O., Alao S., Covid-19 pandemic - impact on performance of contracts, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0b7ad00a-4bf9-4212-aa25-34119b3cf089 (უკანასკნელად გადამოწმდა: 24,09,2022წ).

[20] Maher B., The Impact of Coronavirus on Contracts and How to Get a Quick Solution, University of Maryland, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.law.umaryland.edu/Programs-and-Impact/Business-Law/JBTLOnline/Impact-of-Coronavirus-on-Contracts/ (უკანასკნელად გადაწმოდა:25,09,2022წ).

გათვალისწინებული მომავალი ვალდებულებებისგან, მთავრობის შეზღუდვების მოხსნის ან კოვიდ-19 პანდემიის შემცირების შემდეგაც კი. [21]

ზოგადად რომ ვთქვათ, ,,იმედგაცრუების დოქტრინა'' გამოიყენება მაშინ, როდესაც: სახეზეა მოვლენა, რომელიც ხდება ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ, მოვლენა აღემატება იმას, რაც მხარეებმა განიხილეს კონტრაქტის დადებისას და არის იმდენად ფუნდამენტური, რომ ეხება ხელ-შეკრულების არსებით პირობებს, არ არის განპირობებული არც ერთი მხარის ბრალით და მოვლე-ნის შედეგად, ხელშეკრულების შესრულება გახდა შეუძლებელი ან რადიკალურად განსხვავებული იმისგან, რაც გათვალისწინებული იყო ხელშეკრულების დადების დროს. პრაქტიკაში, იმედგაც-რუების დოქტრინა ზოგადად გამოიყენება მხოლოდ ექსტრემალურ სცენარებში. უბრალო ფაქტი, რომ მოვლენა ართმევს ხელშეკრულების მხარეს იმ სარგებელს, რომელიც მოსალოდნელი იყო მისი შესრულებისგან, ან თუნდაც ფიზიკურად შეუძლებელს ხდის შესრულებას, არ შეიძლება საფუძვე-ლი გახდეს იმედგაცრუების დოქტრინის გამოყენების. ერთ-ერთ საქმეში, ინგლისის სასამართლომ უარყო არგუმენტი იმედგაცრუების შესახებ იმ მოტივით, რომ სახეზე არ იყო მხარეთა მიერ ვალდებულების რადიკალურად განსხვავებული შერულება.22

იმ შემთხვევაში, როდესაც გამოიყენება იმედგაცრუების დოქტრინა, ხელშეკრულება წყდება ავტომატურად მხარეთა მოქმედების/არჩევის გარეშე. თუმცა, ვინაიდან კონტრაქტი მხოლოდ პერ-სპექტიულად სრულდება, იმედგაცრუების მომენტამდე არსებულმა პასუხისმგებლობამ შეიძლება კვლავ გამოიწვიოს დავა.23 ასეთ დროს შესაძლებელია დადგეს საკითხი კომპენსაციის ან ფულადი ვალდებულების შესრულების უკან დაბრუნების მოთხოვნასთან დაკავშრებით.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ფორსმაჟორული პუნქტის მოქმედება, უპირველეს ყოვლი-სა, კონტრაქტის ინტერპრეტაციის განხორციელებაა, იმედგაცრუება არის სამართლის დოქტრინა, სადაც ხელშეკრულება შეიძლება დასრულდეს რაიმე გაუთვალისწინებელი საზედამხედველო მოვლენის დადგომისას, რომელიც ანადგურებს ამ შეთანხმების მიღწეულ საფუძველს. ძირითადი კონცეპტუალური განსხვავება ფორსმაჟორსა და იმედგაცრუებას შორის არის ის, რომ პირველი ასახავს მხარეთა განზრახვას, თუ როგორ უნდა მოექცნენ ზედამხედველ მოვლენებს და მათ შედე-გებს, ხოლო ეს უკანასკნელი არის კანონით დაწესებული შეღავათი.24 ზოგადად, იმედგაცრუება არ ვრცელდება, როდესაც სცენარი უკვე იდენტიფიცირებულია, როგორც ფორსმაჟორული პუნქტის ნაწილი.

---

[21] Seun-Oguntuga O., Alao S., Covid-19 pandemic - impact on performance of contracts, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0b7ad00a-4bf9-4212-aa25-34119b3cf089 (უკანასკნელად გადამოწმდა: 24,09,2022წ).

[22] Chung e., Conway R., Lacey S., Dimoulis Ch., Ng H., Covid-19: Impact on commercial contracts – Common Law , 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.linklaters.com/en/insights/publications/2020/march/novel-coronavirus-commercial-contracts/novel-coronavirus-impact-on-commercial-contracts/common-law (უკანასკნელად გადამოწმდა:23,09,2022წ).

[23] იქვე.

[24] Kaps F., The COVID-19 Pandemic and Commercial Contracts, THE EUROPEAN ASSOCIATION OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://eapil.org/2020/12/01/the-covid-19-pandemic-and-commercial-contracts/ (უკანასკნელად გადამოწმდა: 23,09,2022წ).

დასკვნა

რეკომენდაციის სახით, შეიძლება ითქვას, რომ ხელშეკრულების მხარეებმა ერთმანეთის აქსიმალურად უნდა შეინარჩუნონ თავიანთი კონტრაქტი და თავიდან აიცილონ პრეტენზიები ერთმანეთის წინააღმდეგ. მხარეებმა უნდა განიხილონ თავიანთი ხელშეკრულების პირობების შეცვლა ან ხელახლა მოლაპარაკება. ამის შეთანხმებით მხარეებმა უნდა შეასრულონ ხელშეკრულების ყველა მოთხოვნა, როგორიცაა წერილობითი ცვლილებების და ნებისმიერი შემოთავაზებული ცვლილების გრძელვადიანი ეფექტის გულდასმით განხილვა. ასევე გასათვალისწინებელია კონტრაქტის განსხვავებული პირობები, როგორ იმოქმედებს ხელშეკრულების დასრულების ასპექტზე და სხვა პირების მიმართ დაკისრებულ სახელშეკრულებო ვალდებულებებზე.

საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ პანდემიამ ხაზი გაუსვა ყოვლისმომცველი და კარგად შემუშავებული ფორსმაჟორული პუნქტის მნიშვნელობას. ვინაიდა, თავიდან იქნას აცილებული კონფლიქტები და დავები, რომლებიც შეიძლება გამოწვეული იყოს ფორსმაჟორული მოვლენების შეუსრულებლობის შედეგად. განსაკუთრებული გარემოებების გამო შემდგომი დანაკარგების შემცირების მცდელობა, მაშინაც კი, თუ ყველა გონივრული სიფრთხილის ზომები და სათანადო ზრუნვა იქნება მიღებული ზემოქმედების თავიდან ასაცილებლად ან შესამცირებლად, არის ის, რასაც ფორსმაჟორული მუხლი ითვალისწინებს. როგორც წესი, ფორსმაჟორული დებულებები აჩერებს მხარეთა ვალდებულებებს დაბრკოლების ხანგრძლივობით. თუმცა, ბევრი პუნქტი მოითხოვს მხარის გონივრულ ძალისხმევას ფორსმაჟორული მოვლენების შედეგად წარმოქმნილი დაბრკოლებების დასაძლევად. იმის დასადგენად, თუ კონკრეტულ სცენარში რა კონკრეტული ძალისხმევაა საჭირო მხარისგან, ასეთი დებულებები უნდა იქნას ინტერპრეტირებული ყოველი შემთხვევის საფუძველზე, მათ შორის, პუნქტის ზუსტი ფორმულირების, ზოგადი სახელშეკრულებო რისკის განაწილების გათვალისწინებით.

გამოყენებული წყაროები:

1. Amery and Ross, Contract Performance or Excuse During the COVID-19 Pandemic, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.bressler.com/news-contract-performance-or-excuse-during-the-covid-19-pandemic
2. Chung e., Conway R., Lacey S., Dimoulis Ch., Ng H., Covid-19: Impact on commercial contracts – Common Law , 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.linklaters.com/en/insights/publications/2020/march/novel-coronavirus-
3. Kaps F., The COVID-19 Pandemic and Commercial Contracts, THE EUROPEAN ASSOCIATION OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://eapil.org/2020/12/01/the-covid-19-pandemic-and-commercial-contracts/
4. Miskovic M., Impact of the COVID-19 Pandemic on the Performance of Contractual Obligations, Particularly in Credit Agreements, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.sylff.org/news_voices/29147/
5. Maher B., The Impact of Coronavirus on Contracts and How to Get a Quick Solution, University of Maryland, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.law.umaryland.edu/Programs-and-Impact/Business-Law/JBTLOnline/Impact-of-Coronavirus-on-Contracts/
6. Straka P., Simo P., IMPACT OF COVID-19 ON CONTRACTUAL RELATIONSHIPS, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://cms.law/en/svk/news-information/impact-of-covid-19-on-contractual-relationships
7. Seun-Oguntuga O., Alao S., Covid-19 pandemic - impact on performance of contracts, 2021. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0b7ad00a-4bf9-4212-aa25-34119b3cf089
8. Yas N., Effects of Covid-19 Pandemic on Contractual Relations, Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, N3, 2021, 24.

9. Ziade R., Cavicchioli C., Covid-19: Impact on commercial contracts – France, 2020. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.linklaters.com/en/insights/publications/2020/march/novel-coronavirus-commercial-contracts/novel-coronavirus-impact-on-commercial-contracts/france
10. თბილისის სააპელაციო სასამართლოს 2015 წლის 30 ოქტომბრის გადაწყვეტილება საქმეზე N2ბ/7137-14.
11. პარიზის სააპელაციო სასამართლოს 2006 წლის 29 ივნისის გადაწყვეტილება N04/09052. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=CA_PARIS_2006-06-29_0409052&FromId=AJDI_CHRON_2020_0473#entete
12. ნანსის სააპელაციო სასამართლოს 2010 წლის 22 ნოემბრის გადაწყვეტილება N09/00003. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.argusdelassurance.com/juriscope/force-majeure-et-epidemie-que-dit-la-jurisprudence-tribune.162496
13. ბას-ტერეს სააპელაციო სასამართლოს 2018 წლის 17 დეკემბრის გადაწყვეტილება N17/00739. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.doctrine.fr/d/CA/Basse-Terre/2018/C7C3F833356E1904494E4
14. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი. ხელმისაწვდომია აქ: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/31702?publication=118
15. German civil code. ხელმიაწვდომია: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/
16. French Civil code. ხელმისაწვდომია აქ: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/
17. საქონლის საერთაშორისო ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებათა შესახებ გაეროს კონვენცია. ხელმისაწვდომია აქ: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4992306?publication=0

V საერთაშორისო კონფერენციის (30 სექტემბერი, 2022 წ.)
"თანამედროვე განვითარების ეკონომიკური, სამართლებრივი და სოციალური პრობლემები"
ელექტრონული ჟურნალი (EISSN 2346-8203).